

ROSSIYA HÁM TURKIYANÍN GAZ MASHQALASÍ

Uzakbaev K.K., Jaksimuratov A.B.

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

ANNOTATSIYA:

Bul ilimiy maqalada Evropa mámleketlerine neft-gaz ónimlerin jetkerip beriwshi dominant mámleket bolğan Rossiya hám Rossiya neft hám gaz ónimlerin reeksport qılıwshı Túrkiya mámleketleri ortasındağı gaz mashqalası haqqında ilimiy kóz-qaraslar sáwlelengen.

Tayanış sózler: gaz mashqalası, Rossiya, Turkiya, Evropa, Qubla koridor, “Drujba” gaz trubası, “Türk ağısı” gaz trubası, “xab”, reeksport, TAP, TANAP.

KIRISIW

Rossiya hám Turkiya uzaq jıllıq baylanıs tariyxına iye bolıp, bul eki derjava bir neshe márte urıs jaǵdayına túsken. XXI ásirdeń ekinshi on jıllıǵında Rossiyanıń Qırım yarım atawın annekiya etiwı sebebinen Batıs mámleketleri menen sawda qatnasları tómenlep ketti. Rossiya eksportınıń 70 % bólegin energiya tasıwshı resurslar qurap, onıń tiykarǵı bólimin Evropa mámleketlerine eksport qıladı. Rossiyanıń Ukraina hám Polsha mámleketleri menen qatnasıqlarınıń keskinlesiwı nátiyjesinde Oraylıq Evropada jaylasqan Germaniya, Avstriya, Chexiya, Slovakiya, Vengriya mámleketlerine Rossiya gazın alıp barıwshı “Drujba” gaz trubasınıń áhmiyeti tómenledi. Bunıń nátiyjesinde Rossiya Oraylıq Evropadağı tutınıwshılarına gazdı jetkerip beriw ushın qubladağı Qara teńizdi boylap Ukraina hám Polshanı aylanıp ótip, Turkiya arqalı Evropaǵa shıǵıwshı “Türk ağısı” gaz trubasını qurıwǵa májbúr boldı.

TIYKARǴI BÓLIM

Búgingi kúnde Turkiya Evropaǵa gaz jetkerip beriwshı “xab” mámleketke aylandı. Onıń aymaǵınan “Türk ağısı”, “Aspan kók ağısı”, “TANAP” (Transanatoliya gaz trubası), “TAP” (Transadriatika gaz trubası) gaz trubaları ótkerilgen bolıp, bulardan “Türk ağısı”, “Aspan kók ağısı” gaz trubaları Rossiyadan gaz import etip, Evropaǵa reeksport etetuǵın bolsa, TANAP Ázerbayjannıń gazge bay Kaspiy jaǵalarından baslanıp, Gruziya aymaǵı arqalı Turkiyaǵa kirip keledi. Bul gaz trubasınıń tábiyiy gaz Italiyaǵa shekem jetkerip beriledi. TAP gaz trubası Ázerbayjan, Túrkménstan, Iran mámleketleriniń gaz resursların Qubla Aziya mámleketlerine jetkerip beriwshı gaz tarmaǵı esaplanadı.

Rossiyaniń “Qubla koridor” proektiniń bir bólimi esaplangan “Türk aǵısı” gaz trubasınıń keleshegi Ázerbayjan hám Irannan tartılǵan TANAP hám qurılısı pitkerilgen TAP gaztrubalarınıń nátiyjesinde soraw astında qalmaqta. Sebebi “Türk aǵısı” gaz trubasınıń ulwma bir jıllıq gaz ótkeriw qábileti 31,5 mlrd.m³ tı qurap, qurılısına 6-7 mlrd. AQSH dolları muǵdarında qarjı jumsalǵan. 2020-jıl dawamında Turkiyanıń “Türk aǵısı” gaz trubasınan import etken gaz kólemi 13,5 mlrd m³, qalǵan Qubla hám Oraylıq Evropa mámleketleriniń import etken gazı 2,5 mlrd m³ tı ǵana quraǵan. 2020-jıl dawamında “Türk aǵısı” gaz trubasınıń ulıwma quwatlıǵınıń yarminan ǵana paydalanıldı. Qálegen bunday úlken proektlerdiń tolıq quwatlıqta islewi ushın waqıt kerek. Jáne bul gaz trubası 2 liniyadan ibarat bolıp, 15,75 mlrd m³ gaz birinshi liniya arqalı tek ǵana Turkiyanıń mútájliklerin qanaatlantırıw ushın, al ekinshi liniya (quwatlılıǵı jılına 15,75 mlrd m³) Balkan yarım atawındaǵı hám Oraylıq Evropadaǵı mámleketler ushın arnalǵan bolıp, ele bul gaz trubasınıń Evropadaǵı dawamı esaplangan “Balkan aǵısı” gaz trubası ele tolıq realizaciya etilmedi.

Remi Burjo óz kitabında “Rossiyaniń “Qubla koridor” proektiniń bir bólimi esaplangan “Türk aǵısı” gaz trubasınıń kelesheğine ilimpazlardıń, siyasatshılardıń kóz qarası hár túrli bolıp, Turkiya hám Ázerbayjannıń TANAP gaz trubasınıń birinshi náwbetin iske túsiriw haqqındaǵı kelisimi bul proektke úlken soqqı boldı [16]” dep kórsetedi.

I.Krugley «Нефть и Капитал» jurnalınıń 2020-jıl sentyabr ayındaǵı sanında «Газовый хаб по турецки» maqalasında “eger Ankara haqıyqattan da uzaq waqıt dawamında iri gaz “xab”ına aylanbaqshı bolsa, bazar sharayatında hesh qanday gaz jetkerip beriwshiler sanın kemeytiriwge jol qoymawı kerek. Sol sebepli Turkiya Rossiya yaki Ázerbayjannan bolsın jańa gaz trubasınıń payda bolıwına jaqsı múnásibette bolıwı kerek [15]” – dep jazǵan edi.

Biziń pikirimizshe Rossiya hám Turkiyanıń gaz mashqalasında I.Krugley durıs pikirdi alǵa súrgen. Sebebi, Turkiya óziniń qolay geografıyalıq jaylasqan ornınan paydalanıp, Rossiya, Ázerbayjan, Irannan satıp alatuǵın gazdı reeksport etiw arqalı, Evropa mámleketlerine qımbat bahada satıwı gaz jetkerip beriwshi mámleketler sanın azaytıwǵa hesh qanday sebep joq ekenligin ańlatadı.

Keleshekte Iran hám Ázerbayjannıń arzan gazı Rossiyaniń gazın Turkiya hám Evropa bazarınan sıǵıp shıǵarıwı múmkin. Sebebi, bul jıllı klimatlı eki mámlekette gazdı qazıp alıwdıń ózine túser bahası Rossiyaǵa qaraǵanda arzanıraqqa túsedı. Bunıń nátiyjesinde bul eki mámleket gaz bahasın ele de arzanlastırıw múmkinshiligine iye boladı.

Búgingi kúnde Turkiya iri gaz “xab”ına aylanıp boldı. Turkiya atı atalǵan hesh bir mámlekettiń gazınan waz keshpeydi. Sebebi bul gaz trubalarınan logistika arqalı

paydalanıp otirgan Turkiyağa bul proektler här jılı bir neshe mlrd. AQSH dollari muğdarında gárejet, óz xalqına Evropa mámleketlerine qarağanda arzan gaz alıp kelmekte.

JUWMAQLAW

Turkiya tariyxtan siyasiy kóz-qaraslarğa qarağanda ekonomikanı xosh kóriwshi mámleket bolıp, 2014-jılı noyabr ayında Turkiya aspanında Rossiya áskeriy samolyotınıń urıp túsiriliwi nátiyjesinde eki mámleket arasındağı qatnaslar júdá hám shiyelenisken. Eki mámleket ekonomikası bunıń nátiyjesinde úlken zıyan kóriwi aqibetinde jarasıwğa májbúr bolğanlıǵı, Rossiya ekonomikası ushın Turkiyağa gaz hám basqa da ónimlerdi eksport etiwdiń qánshelli zárúrligin kórsetken bolsa, Turkiya ushın Rus gazi hám Rossiyadağı türk isbilermenleriniń biznesi, Turkiyanıń Rossiyaga eksport etiwshi awıl xojalıǵı ónimleriniń áhmiyetli ekenligin kórsetip berdi. Rossiya hám Turkiya qatnasları siyasiy tárepten hámme waqıt quramalı bolğan bolsa da, ekonomikalıq tárepten birin-biri toltırıwshı esaplanadı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR: (REFERENCES)

1. Iskenderov A., Uzakbaev K. Uliwma jer bilimi. Toshkent: Fan va texnologiya. – 2019 – C. 328.
2. Iskenderov A.B., Turdimambetov I.R., Uzaqbaev Q.K., Turgaliev T.O., Ayazbaev M.T. Geografiya boyınsha maǵlıwmatnama. Nókis. – 2017.
3. Iskenderov Alisher Bazarbaevich, Uzakbaev Koblan Kewnimjay ulı. Geographical location of oil-gas resources the Republic Karakalpakstan and their use in industry // *Science and education in Karakalpakstan*. – 2019/8/23. – C. 48-49.
4. Jaksimuratov A. TARIXIY GEOGRAFIYANING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TARIXI // *Interpretation and researches*. – 2023. – T. 1. – №. 13. – C. 10-16.
5. Turdimambetov I.R., Uzaqbaev Q.K., Oteuliev M.O. TERRITORIAL FORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN // *Экономика и социум*. – 2020. – №. 12 (79). – C. 276-279.
6. Tursinbaevna G.R., Uzakbaev K.K. Territorial Location Of Medical Services To The Population In The Republic Of Karakalpakstan // *The American Journal of Applied sciences*. – 2020. – T. 2. – №. 11. – C. 28-33.
7. Uzakbaev K.K. Aholiga xizmat ko'rsatish sohalarini tahlil etishning ilmiy-uslubuy asoslari // *Fan va jamiyat*. – 2022. – №. 1. – C. 43-44.
8. Uzakbaev K.K. Qaraqalpaqstan Respublikasın ekonomikalıq rayonlastırıwdıń geografialıq tiykarları // *Fan va jamiyat*. – 2023. – №. 2. – C. 43-45.

9. Uzakbaev K.K., Baltabaev, O.O., Jaksimuratov, A.B., Eshiniyazov, B.A. GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF ARAL GEO-ECOLOGICAL DISASTER // *ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА И СОВРЕМЕННАЯ НАУКА*. – 2023. – С. 3-7.
10. Искендеров А. Б., Длимбетов Қ. Ж. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ НЕФТЬ-ГАЗ ТАБИЙ РЕСУРСЛАРИДАН КЕЛАЖАК ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ // *INTERNATIONAL CONFERENCES*. – 2022. – Т. 1. – №. 21. – С. 251-254.
11. Искендеров А.Б. Қорақалпоғистон Республикаси ёнилғи хом ашё ресурслари ва уларни атроф-муҳитга таъсири // *География ва барқарор ривожланиш. Илмий конференция материаллари тўплами. II-қисм*. Самарқанд. – 2004. – С. 122-123.
12. Искендеров А.Б., Абдираманов Б.С.У. ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИДАГИ ТАБИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 335-339.
13. Искендеров А.Б., Раджапов М.Я., Низекеев Д.К. Минерал ресурсларни инженер-географик жиҳатдан баҳолаш муаммосининг ҳозирги ҳолати // *Ҳозирги замон географияси: Назария ва амалиёт. Фан фидоийси Н.Долимовнинг 100 йиллигига бағишланган илмий-амалий конф. материаллари*. – Т.: ЎзМУ., 2006. – С.132-133.
14. Искендеров А.Б., Раджапов М.Я., Айтмуратов Б. Қорақалпоғистон Республикасида нефть-газ захираларидан фойдаланиш масалалари // *Географиянинг долзарб муаммолари. Проф.С.Нишонов 70 йиллигига бағишланган илмий-амалий конф. материаллари*. – Самарқанд. СамДУ. –2006. С. - 87-88.
15. Круглей И. Журнал «Нефть и Капитал», сентябрь 2020.
16. Реми Буржо. Россия – Турция, энергетика как основа отношений. *Droits exclusivement réservés – Ifri – Paris, 2013 ISBN: 978-2-36567-130-9.*
17. Узакбаев, К.К. Халыққа хызмет көрсетиў тараўлары экономикасының география илиминдеги орны // *Пил ҳам јағийет*. – 2019. – №. 4. – С. 48-49.